

Олег ОКСАНЮК¹

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕЖИМУ ОКРЕМОГО ПРОЖИВАННЯ ПОДРУЖЖЯ ЗА СІМЕЙНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ, ЩО ДІЯЛО НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Досліджено історичні аспекти розвитку законодавства, яке діяло на українських землях з питань правового регулювання режиму окремого проживання подружжя. На підставі дослідження основних актів сімейного законодавства, яке діяло на українських землях, сформульовано висновок, що в Україні протягом довгого часу правовий режим окремого проживання подружжя існував як альтернатива припинення шлюбу відповідно до канонічних норм римо-католицької церкви, яка не допускала припинення шлюбу за будь-якими причинами, крім смерті одного з подружжя. Такий правовий інститут (під назвою «відлучення від столу і ложка») був запроваджений 1563 року і в цілому зберігався в Україні до 1917 року для подружжя римо-католицького віросповідання. Вперше на рівні світського сімейного законодавства, яке діяло на українських землях, регулювання інституту сепарації шлюбу було здійснено Галицьким цивільним кодексом 1797 року. Про зазначений правовий режим також згадували Австрійське цивільне уложення та Звід законів Російської імперії, проекти Зібрання малоросійських прав та Зводу місцевих законів Західних губерній, однак також в аспекті «відлучення від столу і ложка» римо-католицьких пар. Водночас акти сімейного

¹ аспірант, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, O.Oksaniuk@i.ua,
<https://orcid.org/0000-0003-0547-2712>.

законодавства Австро-Угорщини передбачали судовий порядок встановлення режиму окремого проживання подружжя. У сучасному вигляді даний правовий режим був запроваджений 1914 року для подружжя у випадках, якщо спільне проживання подружжя є нестерпним з причин жорсткого поводження, образи, безчесної поведінки, заразної або душевної хвороби. У подальшому прийнятті в період УРСР декрети про шлюб 1917 року та сімейні кодекси 1919, 1926 та 1969 років, врегульовуючи розлучення, не містили норм про встановлення режиму окремого проживання подружжя. З іншого боку, факт роздільного проживання подружжя брався судами до уваги під час поділу їхнього майна. У подальшому інститут сепарації шлюбу був повернутий у сімейне право України лише після прийняття чинного Сімейного кодексу України.

Ключові слова: шлюб, подружжя, окреме проживання подружжя, сепарація шлюбу.

Реформування сімейного законодавства України, яке відбулося у зв'язку із прийняттям чинного Сімейного кодексу України (СК України), зумовило виникнення нових правових інститутів, раніше не відомих сімейному праву України радянського часу, хоча таких, аналогів яких існували в попередні періоди розвитку сімейного законодавства, яке діяло на українських землях. Одним із таких сімейно-правових інститутів є інститут окремого проживання подружжя, яке отримало назву «сепарація шлюбу».

Як зазначає О. О. Білик, запровадження законодавцем режиму окремого проживання подружжя в СК України пояснюється прагненням зберегти шлюб шляхом надання йому додаткового часу (строк якого не встановлений законом) для обмірковування свого рішення щодо подальшого перебування в шлюбі, оскільки, діючи під впливом емоцій, чоловік і дружина не завжди об'єктивно ухвалюють рішення щодо розлучення, про яке згодом жалкують [1, с. 3].

Нині питання теоретико-правових проблем правового регулювання режиму окремого проживання подружжя в сімейно-правовій доктрині стало предметом розгляду багатьох науковців, таких як: Н. А. Аблятіпова, О. О. Білик, М. В. Бориславська, У. Б. Воробель, Ю. В. Драгомирова, Л. В. Липець, І. Е. Ревуцька, В. І. Труба, В. І. Цимбалюк та інших. Водночас питання правового регулювання режиму окремого проживання подружжя за законодавством, яке діяло на українських землях, було предметом наукового дослідження; вказаними вченими лише епізодично, а комплексного дослідження історії інституту сепарації шлюбу не проводилося.

Метою цієї наукової статті є визначення на підставі доктринальних джерел та чинного сімейного законодавства історії розвитку законодавства про режим окремого проживання подружжя в сімейному праві України.

Як зазначає переважна кількість науковців, які досліджували інститут окремого проживання подружжя (сепарація), він виник як інститут канонічного права 1563 року коли на Тридентському соборі Римської католицької церкви, який остаточно заборонив розлучення: «Того, що з'єднав Господь, не може роз'єднати людина» (нині цей правовий інститут міститься у канонах 863–866, 1378–1382 Кодексу канонів східних церков). Замість розірвання шлюбу було дозволено «відлучення від стола і ложа» (*separatio a mensa et thoro*), що означало, з одного боку, припинення майнових правовідносин між подружжя та звільнення подружжя від обов'язку утримувати один одного, а з іншого — припинення інтимних стосунків між подружжям та виникнення презумпції «небатьківства» чоловіка стосовно дитини, зачатої в цей період [1, с. 13–14; 2, с. 274; 3, с. 164; 4, с. 91]. Підставами, за наявності яких дозволялося застосовувати сепарацію шлюбу, були подружня зрада, реальна загроза життю та здоров'ю одного з подружжя (бійки, знущання, інші ситуації); загроза душі одного з подружжя чи їхніх дітей (наприклад, перебування іншого з подружжя в секті, примушування ним інших членів сім'ї до цього); небезпека для спільних дітей (наприклад, знущання над ними, примушування їх до бродяжництва, безвідповідальне ставлення до них) тощо [5, с. 26]. Основним значенням сепарації, на відміну від звичайного припинення шлюбу, на думку Н. А. Аблятіпової, полягало в легалізації окремого проживання подружжя, адже одним із законів тодішнього шлюбного права був обов'язок спільного сімейного проживання [6, с. 2]. З іншого боку, Л. В. Липець зазначає, що метою церкви під час встановлення інституту сепарації було не просто збереження сім'ї, яка перебуває на межі розлучення, оскільки розлучення церквою не дозволялось як таке, бо шлюб, взятий перед Богом, укладався довічно, а церква намагалася захистити гідність, фізичне та психічне здоров'я, а іноді — навіть життя іншого з подружжя та дітей [5, с. 26].

Вперше на рівні світського сімейного законодавства, яке діяло на українських землях, регулювання інституту сепарації шлюбу було здійснено Галицьким цивільним кодексом 1797 року, який діяв на території Галичини та Буковини як проект загальноавстрійського цивільного кодексу. Цьому правовому інституту (в тексті кодексу використовувався термін «відлучення від столу і ложа») присвячені ст.ст. 103–110 Галицького цивільного кодексу.

Так, подружжя, яке прийняло рішення щодо встановлення режиму сепарації шлюбу, повинно повідомити своє рішення та підстави для цього своєму священику (ст. 104). На священнослужителя покладалася обов'язок тричі нагадати подружжю про взаємні обітниця у вірності, що були дані під час здійснення священного обряду укладення шлюбу, про подружні узи, а також неодноразово і з усією серйозністю наголошувати подружжю про згубні наслідки можливого розлучення. Після трикратного марного нагадування мало бути вчинено письмове засвідчення про наполегливе бажання подружжя, котрого не переконали в протилежному жодні доводи, розлучитися (ст. 105). У подальшому встановлення режиму окремого проживання встановлюється судом (ст. 106), у тому числі й у випадку,

якщо про встановлення цього правового режиму просить лише одне із подружжя (ст. 107) у випадках, якщо: 1) із подружжя було вчинено подружню зраду; 2) якщо один із подружжя покинув другого і не з'являвся протягом одного року після того, як рішенням суду або державним указом було встановлено, що його місцезнаходження є невідоме; 3) якщо один із подружжя непорядно й негуманно ставився до іншого і внаслідок цього життя, здоров'я, істотна частина майна або ж добре ім'я останнього із подружжя були поставлені у скрутне становище [7, с. 67].

Схожим чином це питання було врегульоване Австрійським цивільним уложенням 1811 року, яке замінило Галицький цивільний кодекс, а саме ст.ст. 103–110, який інститут сепарації називав «розлучення подружжя від столу і ложа». У цілому порядок встановлення режиму окремого проживання подружжя істотно не змінився, однак під час вирішення питання про «розлучення подружжя від столу і ложа» в суді сторони повинні підтвердити, що погодили умови розлучення, а також умови про майно та утримання, а також питання виконання подружжя своїх обов'язків як батьків. За цих умов суд без подальшого дослідження приймав рішення про дозвіл на окреме проживання подружжя, що і зазначав у судовому акті (ст. 105). У випадку, якщо встановлення режиму окремого проживання здійснювалося з ініціативи одного з подружжя, суд ще до завершення розгляду справи міг дозволити покривдженій стороні мати окреме місце проживання (ст. 107). Розширився і перелік, за яких була можлива сепарація шлюбу: визнання одного із подружжя винним у подружній зраді або іншому злочині; умисне залишення другого із подружжя напризволяще; введення одним із подружжя марнотратного способу життя, внаслідок чого зазнала збитків власність постраждалої сторони; небезпечний замах на життя і здоров'я другої сторони; нанесення тяжких тілесних ушкоджень або постійної тяжкої образи з приводу каліцтва; тривалі тілесні недуги, пов'язані з небезпекою зараження (ст. 109). Також на відміну від Галицького цивільного кодексу, Австрійське цивільне уложення допускало припинення режиму окремого проживання («відновлення спільного проживання») в судовому порядку (ст. 109) [8, с. 1036].

Якщо говорити про сімейне законодавство, яке діяло на Наддніпрянській Україні, то про режим сепарації шлюбу згадувалося в проекті «Зібрання малоросійських прав» 1807 року, яке в § 135 глави 5 визначало чотири підстави «відлучення від сукупного столу і ложа»: подружня зрада, порушення обітниць про збереження чистоти, ересь, посягання на життя іншого з подружжя [8, с. 900]. У проекті «Зводу місцевих законів Західних губерній» 1837 року перелік підстав для встановлення режиму окремого проживання подружжя був дещо іншим: крім уже вказаної подружньої зради, жорстокого поведіння, вчинення злочину та тривалої заразної хвороби, також причиною сепарації могли стати залишення подружжям римо-католицької віри, вступ одним з подружжя в монастир або прийняття сану священника або з інших важливих причин, за наявності спільної згоди подружжя (§ 247 відділення 4 глави 3 розділу I книги 1 частини 2) [9, с. 279–280]. Водночас чинні з 1842 року на території України, що входила до складу Російської імперії норми Зводу законів Російсь-

кої імперії не передбачали положень про окреме проживання, навіть в аспекті припинення шлюбу між подружжям, що належало до римо-католицького віросповідання.

З іншого боку, проект Цивільного уложення Російської імперії 1905 року містив, з одного боку, положення про «розлучення від столу і ложа» для осіб римо-католицького віросповідання (ст.ст. 328–335), а з другого — у Книзі другій «Сімейне право» розд. X «Дозвіл окремого проживання подружжя». Відповідно до цього законопроекту, на прохання одного з подружжя цивільний суд дозволяє йому окреме проживання від іншого, якщо для прохача спільне подружнє співжиття є нестерпним унаслідок жорстокого поводження другого з подружжя з ним або дітьми, нанесення прохачеві тяжких образ, сифілітичної або іншої «прилипливої, огидної хвороби» іншого з подружжя, розпусного чи ганебного його способу життя, постійного пияцтва або безрозсудного і руйнівного для сім'ї марнотратства, а також у випадку хвороби дружини, за якої продовження подружнього співжиття може бути небезпечним для її життя або здоров'я (ст. 261). Окреме проживання подружжя також могло бути дозволено внаслідок зловмисного залишення прохача іншим з подружжя, якщо воно продовжувалося не менше року і якщо подружнє співжиття не було відновлене з вини відповідача протягом трьох місяців після звернення до нього прохача з вимогою про відновлення спільного життя (ст. 262). Окрім цього встановлювалось, що дружині за її клопотанням дозволялось окреме проживання від чоловіка, коли він не мав постійного місця проживання, відмовляв прохачці та дітям у необхідному утриманні або через недостатність наданих ним засобів перешкоджав дружині власною працею здобувати засоби для життя (ст. 263). Окреме проживання подружжя дозволялось на термін від одного року до трьох років або на невизначений час (встановлений строк може бути продовжений) (ст. 264). На час окремого проживання подружжя дружина може вчиняти будь-які правочини без згоди чоловіка, а дитина проживає з одним із подружжя (а інший має право побачень у порядку, передбаченому судом). В той же час, за подружжям зберігаються обов'язки щодо надання утримання, в тому числі щодо дітям (ст.ст. 266–271) [4, с. 97–98; 9, с. 482, 487].

Лише 12 березня 1914 р. було прийнято Закон, яким було внесено зміни до Зводу законів Російської імперії, серед яких були зміни, якими запроваджувалася можливість встановлення режиму окремого проживання подружжя у випадках, якщо спільне проживання є для одного з подружжя нестерпним у випадку жорстокого з ним або з його дітьми поводження іншого з подружжя, через завдання тяжкої образи і взагалі явного порушення іншим з подружжя обов'язків, заснованих на шлюбі, або явного зловживання належними йому в силу шлюбу правами, або безчесної або порочної його поведінки, а також у випадку, якщо один з подружжя одержимий тяжкою душевною хворобою або такою заразною й огидною хворобою, яка є небезпечною для життя або здоров'я іншого з подружжя або їх потомства [4, с. 98; 10, с. 41–42].

У подальшому прийнятті в період УРСР декрети про шлюб 1917 року та сімейні кодекси 1919, 1926 та 1969 року, врегульовуючи розлучення, не

містили норм про встановлення режиму окремого проживання подружжя. З іншого боку, факт роздільного проживання подружжя брався судами до уваги під час поділу їхнього майна [6, с. 3].

Тільки із прийняттям чинного СК України такий правовий режим знову повернувся в українське законодавство та українську сімейну практику. Так, ст. 119 СК України передбачається можливість встановлення для подружжя режиму окремого проживання судом за заявою подружжя або позовом одного з них у разі неможливості чи небажання дружини і (або) чоловіка проживати спільно. Встановлення такого правового режиму не припиняє прав та обов'язків подружжя, які встановлені СК України і які дружина та чоловік мали до встановлення цього режиму, а також прав та обов'язків, які встановлені шлюбним договором, однак майно, набуте в майбутньому дружиною та чоловіком, не вважатиметься набутим у шлюбі; дитина, народжена дружиною після спливу десяти місяців, не вважатиметься такою, що походить від її чоловіка. Режим окремого припиняється у разі поновлення сімейних відносин або за рішенням суду на підставі заяви одного з подружжя [11].

На основі проведеного дослідження робимо такі висновки: в Україні протягом довгого часу правовий режим окремого проживання подружжя існував як альтернатива припинення шлюбу відповідно до канонічних норм римо-католицької церкви, яка не допускала припинення шлюбу за будь-якими причинами, крім смерті одного з подружжя. Такий правовий інститут (під назвою «відлучення від столу і ложа») був запроваджений 1563 року і в цілому зберігався в Україні до 1917 року для подружжя римо-католицького віросповідання. У сучасному вигляді цей правовий режим був запроваджений 1914 року для подружжя у випадках, якщо спільне проживання подружжя є нестерпним з причин жорсткого поводження, образи, безчесної поведінки, заразної або душевної хвороби. У подальшому інститут сепарації шлюбу не отримав свого правового продовження і був повернутий у сімейне право України лише після прийняття чинного СК України.

Список використаних джерел

1. Білик О. О. Інститут окремого проживання подружжя в сімейному праві: порівняльно-правовий аспект. Дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Київ, 2017. 258 арк.
2. Ревуцька І. Е. Режим окремого проживання подружжя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2010. Вип. 14. С. 274–276.
3. Цимбалюк В. І. Актуальні питання правового регулювання режиму окремого проживання подружжя в сімейному законодавстві України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція*. 2014. № 10–2, Том 1. С. 164–166.
4. Воробель У. Б. Інститут окремого проживання (сепарація): історико-правові аспекти. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2017. № 2. С. 90–103.
5. Липець Л. В. Сепарація (режим окремого проживання) подружжя в Україні і в світі. *Юридична наука*. 2015. № 7. С. 26–40.

6. *Аблятінова Н. А.* Сепарація як крок до розірвання шлюбу. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* 2008. № 3. С. 114–121.
7. Гражданский кодекс Восточной Галиции 1797 г. = Codex civilis pro Galicia Orientali anni MDCCXCVII / пер. с лат. А. Н. Гужвы; под ред. О. Д. Кутателадзе, В. М. Зубаря. Москва ; Одесса : Статут, 2013. 536 с.
8. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях / за ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. Київ : Правова єдність, 2009. Т. 1. 1168 с.
9. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях / за ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. Київ : Правова єдність, 2009. Т. 2. 1240 с.
10. *Труба В. І.* Проблеми правового регулювання та перспективи розвитку встановлення режиму окремого проживання подружжя. *Вісник Одеського національного університету. Серія Правознавство.* 2008. № 10. С. 40–46.
11. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947–III. *Відомості Верховної Ради України.* 2002. № 21–22. Ст. 135.

Надійшла до редакції 18.11.2020

Oleh OKSANIUK

Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

The Evolution of the Legal Regulation of the Separate Living of Spouses under Family Law on Ukrainian Lands

The scientific article investigates the historical aspects of the evolution of legislation on the issues of legal regulation of the separate living of spouses that acted in the Ukrainian lands. In particular, on the basis of a study of the main acts of family law that operated in the Ukrainian lands, the author came to the conclusion that in Ukraine for a long time the legal regime of separate living of spouses existed as an alternative to the termination of marriage in accordance with the canonical norms of the Roman Catholic Church, which did not allow the termination of marriage for any reason other than the death of one of the spouses. This legal institute (called 'weaning from the table and the lodge') was introduced in 1563 and generally preserved in Ukraine until 1917 for the spouses of Roman Catholic creed. For the first time at the level of secular family legislation, which operated in the Ukrainian lands, the regulation of the institution of marriage separation was carried out by the Galician Civil Code of 1797. The mentioned legal regime was also mentioned by the Austrian Civil Code and the Code of Laws of the Russian Empire, the drafts of the Collection of the Little Russian Rights and the Code of Local Laws of the Western Provinces, but also in the aspect of 'weaving from the table and lodge' of Roman Catholic couples. At the same time, the acts of family law of Austria-Hungary provided for a judicial procedure for establishing the regime of separate living of spouses. In its current form, this legal regime was introduced in 1914 for spouses in cases where cohabitation is intolerable due to ill-treatment, abuse, dishonest behaviour, contagious or mental illness. Subsequently, the 1917 marriage decree and the 1919, 1926, and 1969 family codes, adopted during the Ukrainian SSR, did not contain rules on the separation of spouses when regulating divorce. On the other hand, the fact of spousal living was taken into account by the courts during the separation of their property. Subsequently, the institution of marriage separation was returned to the Family law of Ukraine only after the adoption of the current Family Code of Ukraine.

Keywords: marriage, spouses, separate living of spouses, marriage separation.